

ΗΠΕΙΡΟΤΙΚΑ

ΧΡΟΝΙΚΑ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ
ΙΔΡΥΘΕΝ ΚΑΙ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ
ΠΡΟΝΟΙΑ ΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΒΛΑΧΟΥ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΔΕ ΤΩΝ ΗΠΕΙΡΟΤΩΝ
ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ ΒΙΖΟΥΚΙΔΟΥ
ΕΝ ΒΕΡΟΛΙΝΩ,
ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΑΝΑΓΝΟΣΤΟΠΟΥΛΟΥ
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΛΚΙΒΙΑΔΟΥ ΚΟΝΤΟΠΑΝΟΥ
ΕΝ ΙΩΑΝΝΙΝΟΙΣ

ΕΝ ΙΩΑΝΝΙΝΟΙΣ
ΕΝ ΤΗ ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΙ

ΕΤΟΣ ΕΚΤΟΝ
1931

ΛΕΥΚΑΣ Ή ΑΡΤΑ

ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΕΝΟΣ ΧΩΡΙΟΥ ΤΟΥ ΟΔΟΙΠΟΡΙΚΟΥ ΤΟΥ ΒΕΝΙΑΜΙΝ
ΤΟΥ ΕΚ ΤΟΥΔΕΛΗΣ

ΥΠΟ

ΜΙΧΑΗΛ Α. ΔΕΝΔΙΑ

Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

Τὸ Ὀδοιπορικὸν τοῦ ἐκ τῆς ἰσπανικῆς πόλεως Τουδέλης καταγομέ-
νου ραββίνου Βενιαμίν εἶναι σπουδαιοτάτη πηγὴ πληροφοριῶν ὄχι μό-
νον διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἰσραηλιτικῆς διασπορᾶς κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα,
ἀλλ' ὡσαύτως καὶ διὰ τὴν γνῶσιν τῆς δημογραφικῆς καὶ οἰκονομικῆς
καταστάσεως τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, ἐκ τῶν ὁποίων διῆλθεν ὁ περιηγη-
τῆς οὗτος περὶ τὴν ἐποχὴν ταύτην. Ἦτο λοιπὸν ἐπόμενονον ἵνα τὸ μέρος
ἐκεῖνο τοῦ Ὀδοιπορικοῦ, τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται εἰς διὰ τῶν Ἑλληνικῶν
χωρῶν διέλευσιν τοῦ Βενιαμίν ἐλκύσῃ τὴν προσοχὴν ὅλων ἐκείνων ὅσοι
ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ἐν πολλοῖς σκοτεινῇν, ἰδίως ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν κα-
τάστασιν καὶ διοίκησιν τῶν ἐπαρχιῶν, βυζαντινὴν ἱστορίαν τοῦ 12ου
αἰῶνος¹.

Εἰς τὴν μονογραφίαν, τὴν ὁποίαν παρασκευάζομεν περὶ τοῦ Δε-
σποτάτου τῆς Ἡπείρου, ὑπεχρεώθημεν πλείονας φορὰς νὰ ἀνατρέξωμεν
εἰς τὰς πληροφορίας, τὰς ὁποίας περιέχει ὁ ἰσπανὸς ραββῖνος προκειμέ-
νου κυρίως περὶ τῶν πόλεων, αἵτινες συμπεριελήφθησαν ἐντὸς τῶν
ὄριων τοῦ Κράτους τοῦ ἰδρυθέντος βραδύτερον παρὰ τοῦ Μιχαὴλ Α'
Ἀγγέλου Δούκα.

Μετὰ τὴν διέλευσιν αὐτοῦ διὰ τῶν Ἡπειρωτικῶν καὶ τῶν ὁμόρων
χωρῶν ὁ Βενιαμίν ὁ ἐκ Τουδέλης ἠκολούθησε τὴν ἐξῆς πορείαν: Ἀνα-
χωρήσας ἐκ τοῦ Ὑδροῦντος (Otranto), διεπεραιώθη εἰς τὴν Κέρκυραν.
Ἡ νῆσος αὕτη εὑρίσκετο τότε ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ νορμανδοῦ βασι-
λέως τῆς Σικελίας, ἀνεκτήθη δὲ παρὰ τῶν Ἑλλήνων βραδύτερον. Ἐγ-
καταλιπὼν τὴν Κέρκυραν, ὁ ἔβραϊος περιηγητῆς ἔφθασε κατόπιν θαλασ-
σίου ταξειδίου δύο ἡμερῶν εἰς πόλιν, τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα εἰς τὸ ἔβραϊ-
κὸν κείμενον θὰ ἠδύνατο νὰ ἀναγνωσθῇ *Λάρια*, *Lachta*, ἢ *Λεκάρι*.

¹) Βλ. πλὴν ἄλλων τὴν σχετικῶς πρόσφατον μελέτην τοῦ κ. Ἀ. Ἀνδρεάδου
Sur Benjamin de Tudèle ἐν τῇ Festgabe A. Heisenberg zum 60. geburtstage
(Byz. Zeitschrift XXX), σ. 457 ἔξ.

Τῶν γλωσσικῶν ἐνδείξεων οὐσῶν οὕτως ἀνεπαρκῶν διὰ νὰ ταυτίσωμεν τὴν ἐν τῷ κειμένῳ ἀναφερομένην πόλιν μεθ' ὠρισμένης ἠπειρωτικῆς, ἐξηνέχθησαν διάφοροι γνῶμαι καὶ εἰκασίαι σχετικαὶ πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο. Ἡ πλειονότης τῶν μεταφραστῶν καὶ σχολιαστῶν τοῦ Βενιαμὶν φρονοῦν ὅτι πρόκειται ἐνταῦθα περὶ τῆς Ἄρτας, μελλούσης πρωτεύουσης τοῦ Ἡπειρωτικοῦ Δεσποτάτου. Ἐν τούτοις, κατ' ἄλλους, ἡ πόλις εἰς τὴν ὁποίαν προσήγγισεν ὁ ῥαββῖνος ἀρχόμενος ἐκ Κερκύρας εἶναι ἡ Λευκάς.

Τὴν τελευταίαν γνώμην ὑπεστήριξεν ἐκ τῶν Ἑλλήνων ὁ μὲ τὸ ζήτημα τοῦτο ἀσχοληθεὶς κ. Λάζαρος Βελέλης ¹, κατὰ τὸν ὁποῖον ἡ κακὴ κατάστασις εἰς τὴν ὁποίαν εὕρισκετο τὸ χειρόγραφον τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου δὲν ἐπιτρέπει νὰ καθορισθῇ ἐπακριβῶς τὸ ὄνομα τῆς πόλεως ἢ κωμοπόλεως εἰς τὴν ὁποίαν μετέβη ἐκ Κερκύρας ὁ Βενιαμὶν καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ὑπῆρχε μὲν ἰουδαϊκὴ παροικία μὲ ἑκατοντάδα μελῶν. Ἐν τούτοις ὁ κ. Βελέλης ἀπέκλινεν ὑπὲρ τῆς γνώμης καθ' ἣν δὲν πρόκειται περὶ τῆς Ἄρτας, ἀλλὰ περὶ τῆς Λευκάδος, προσθέτων ὅτι καλῶς, κατ' αὐτόν, οἱ ἐκδόται Lelovelli καὶ Cargoty εἶχον προτείνει τὴν γραφὴν Λεκάτ, ἢ ὁποία θ' ἀνεφέρετο ἀναμφιβόλως εἰς τὴν Λευκάδα.

Εἶναι ἴσως ἀναγκαῖον νὰ σημειώσω ἐνταῦθα ὅτι πολὺ πρὸ τῶν ἐκδοτῶν τούτων ὁ πρῶτος μεταφραστὴς τοῦ Ὀδοιπορικοῦ, ὁ Γάλλος Baratier ² εἶχεν ἀναγνώσει Lenvatto, καὶ ὄχι Lecatto, ὡς ἐσχάτως παρ' ἡμῖν ἀνεγράφη εἶχε δὲ προτείνει τὴν γραφὴν Lucatto, ὄνομα εἰς τὸ ὅποῖον θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναγνωρίσῃ κανεὶς τὸ τῆς πόλεως Λευκάδος.

Ἡ περὶ τῆς Λευκάδος ὡς πόλεως εἰς τὴν ὁποίαν προσήγγισεν ὁ ἰσπανὸς ῥαββῖνος ἐρχόμενος ἐκ Κερκύρας γνώμη ὑπεστηρίχθη ἐσχάτως παρ' ἄλλου Ἑλλήνου, τοῦ κ. Ἀνδρεάδου. Τὰ ἐπιχειρήματα τὰ ὁποῖα προσάγει οὗτος πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης του εἶναι καὶ περισσότερον συστηματοποιημένα ἢ τὰ τῶν ἄλλων ὅσοι ὑποστηρίζουν τὴν ἰδίαν γνώμην, καὶ ἐνδιαφέροντα, ἂν καὶ ὄχι πάντοτε πειστικά. Ἐνδιαφέρουσα ἰδίως εἶναι ἡ παρατήρησις τοῦ κ. Ἀνδρεάδου καθ' ἣν δὲν εἶναι ἀκόμη ἐξηκριβωμένον ὅτι ἡ ἰσραηλιτικὴ κοινότης Ἄρτας ἀνάγεται εἰς τὸν 12ον αἰῶνα, ἐνῶ γίνεται ῥητὴ μνεία περὶ ἰσραηλιτῶν τῆς Λευκάδος παρὰ τοῦ Ἀβραὰμ Ἰμπν-Δαοὺτ ἰσπανοεβραίου ζήσαντος κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα ³.

Ἄλλ' ὁ κ. Ἀνδρεάδης στηρίζει ἰδίως τὴν πεποίθησιν αὐτοῦ ὅτι δὲν πρόκειται περὶ Ἄρτας ἀλλὰ περὶ Λευκάδος εἰς παρατηρήσεις οὕτως εἰπεῖν

¹) Βλ. Νέαν Ἡμέραν Τεργέστης, ἀριθ. τῆς 3ης Δεκεμβρίου 1899.

²) Ἡ μετάφρασις αὕτη ἐδημοσιεύθη εἰς Ἀμστελόδαμον κατὰ τὸ 1734, καὶ ὄχι ἐν Παρισίοις. ὡς γράφει ὁ κ. Ἀνδρεάδης, ἐνθ' ἀν. σ. 459.

³) Zunz, Ritus σ. 83, παρὰ S. Kraus, Studien zur byz. jüdischen Geschichte σ. 79. Neubauer, Medieval Jewish Chronicles t. I, σ. 79.

γεωγραφικοῦ χαρακτήρος, τὰς ἐξῆς: Χρειαζέται, λέγει ¹, συρροὴ ἐξαιρετικὰ εὐνοϊκῶν περιστάσεων ἵνα ἰστιοφόρον δυνηθῆ νὰ φθάσῃ ἐκ Κερκύρας εἰς τὸν λιμένα τῆς Κοπραίνης, τοῦ σημερινοῦ ἐπινείου τῆς Ἄρτας, ἐντὸς δύο ἡμερῶν. Ἐκτὸς ὅμως τούτου, ὑπάρχει κάτι πολὺ περισσότερον ἀπίθανον, τὸ ἐξῆς. Διὰ νὰ μεταβῆ κανεὶς ἀπὸ τὴν ὑποθετικὴν αὐτὴν Ἄρταν τὴν κειμένην εἰς τὸ Αἰτωλικὸν εἶναι ἀνάγκη νὰ διαπλεύσῃ τὸν Ἄμβρακικὸν κόλπον, νὰ παραπλεύσῃ τὴν Λευκάδα καὶ τὴν Ἀκαρνανίαν, νὰ διανύσῃ δὲ καὶ περαιτέρω δεκάδας χιλιομέτρων. Διὰ νὰ κάμῃ κανεὶς παρόμοιον ταξίδιον σήμερον, ὄχι δὲ δι' ἰστιοφόρου ἀλλὰ δι' ἀτμοπλοίου, θὰ εἶχεν ἀνάγκη κατ' ἐλάχιστον ὅρον ἑνὸς ἡμερονυκτίου. Καὶ ἐὰν δὲ ἤθελεν ὑποτεθῆ ὅτι ὁ Βενιαμὴν μετέβη εἰς τὸ Αἰτωλικὸν ἐξ Ἄρτης διὰ ξηρᾶς, πάλιν θὰ ἐχρειάζετο πρὸς τοῦτο τοῦλάχιστον μίαν ἡμέραν ἂν μὴ περισσοτέρας, δοθέντος ἰδίως ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὰ μέσα συγκοινωνίας εἰς τὴν ἐν λόγῳ περιφέρειαν θὰ ἦσαν περισσότερον πρωτόγονα ἢ σήμερον. Λοιπὸν τὸ κείμενον λέγει, κατὰ τὸν κ. Ἀνδρεάδην, ὅτι τὸ μεταξὺ τῆς ὑποθετικῆς Ἄρτης καὶ τοῦ Αἰτωλικοῦ διάστημα διηνύθη εἰς χρόνον μικρότερον τῆς ἡμισείας ἡμέρας. Ἐπειδὴ τοῦτο εἶναι φυσικῶς ἀδύνατον, πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ πόλις, ἐκ τῆς ὁποίας ἐξεκίνησεν ὁ Βενιαμὴν ὁ ἐκ Τουδέλης δὲν εἶναι ἡ Ἄρτα, ἀλλ' ἄλλη τις, ἐγγύτερον τοῦ Αἰτωλικοῦ κειμένη, καὶ ὡς τοιαύτη ἐνδείκνυται ἐκ τῆς γραφῆς Λεκάτ ἢ Λευκάς.

Ἐν τούτοις αἱ παρατηρήσεις αὗται δὲν μοῦ φαίνονται πειστικαὶ διὰ νὰ θέσουν τέρμα εἰς τὴν ἀμφισβήτησιν, ἀπλούστατα διότι στηρίζονται ἐπὶ βάσεως ἐσφαλμένης, καὶ ἰδοὺ πῶς. Ὁ κ. Ἀνδρεάδης ² παρέχει εἰς ἡμᾶς τὴν ἀκόλουθον ἀντίληψιν περὶ τῆς πορείας τὴν ὁποίαν ἠκολούθησεν εἰς τὸ ταξίδιον τοῦ ὁ ἑβραῖος περιηγητῆς: Ὁ Βενιαμὴν διαπεραιουῦται ἐξ Ὑδροῦντος εἰς Κέρκυραν, ἐκεῖθεν μετὰ θαλάσσιον ταξίδιον διαρκέσαν δύο ἡμέρας φθάνει εἰς πόλιν τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα δύναται νὰ ἀναγνωσθῆ Λάρτα, Lachta ἢ Λεκάτ. Εἰς διάστημα μικρότερον τῆς μιᾶς ἡμέρας μεταβαίνει ἐκ τῆς πόλεως ταύτης εἰς τὸ Αἰτωλικόν ³ ἐκεῖθεν διαπεραιουῦται εἰς Πάτρας καὶ ἀπὸ ἐκεῖ εἰς Ναύπακτον, ὁπόθεν συνεχίζει τὸ πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν ταξίδιον τοῦ.

Ἐὰν ἡ παρὰ τοῦ ἰσπανοῦ ῥαβίνου ἀκολουθηθεῖσα πορεία ἦτο πραγματικῶς αὕτη, δὲν θὰ εἶχομεν καμμίαν δυσκολίαν νὰ δεχθῶμεν ὅτι εἰς διάστημα μικρότερον μάλιστα τῆς ἡμισείας ἡμέρας εἶναι τελείως ἀδύνα-

¹) Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 460.

²) Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 457—458.

³) Τὴν πόλιν ταύτην φαίνεται ταυτίζων ὁ κ. Ἀνδρεάδης πρὸς τὴν πόλιν Ἀγελῶν.

τον, ὄχι μόνον κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα, ἀλλ' ἀκόμη καὶ σήμερον νὰ μεταβῆ κανεὶς ἀπὸ τὴν Ἄρταν εἰς τὸ Αἰτωλικόν. Πρέπει ἐν τούτοις νὰ παρατηρήσωμεν συγχρόνως ὅτι ἐὰν ῥίψη κανεὶς ἀπλοῦν βλέμμα ἐπὶ τοῦ γεωγραφικοῦ χάρτου, θέλει πεισθῆ ὅτι καὶ ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι πρόκειται περὶ τῆς Λευκάδος θὰ ἦτο πάρα πολὺ δύσκολον νὰ μεταβῆ τις ἐκ τῆς πόλεως ταύτης εἰς Αἰτωλικὸν κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα εἰς διάστημα μικρότερον τῆς ἡμισείας ἡμέρας. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δὲν θὰ πρόκειται οὔτε περὶ τῆς Λευκάδος, θὰ μένη δὲ πάντοτε χωρὶς ἀπάντησιν ἢ ἐρώτησις: ποία εἶναι ἡ διήμερον τῆς Κερκύρας ἀπέχουσα πόλις Λάρτα, Lachta ἢ Λεκάτ;

Ἐν τούτοις ἐὰν δώσωμεν περισσοτέραν προσοχὴν εἰς τὸ σχετικὸν χωρίον τοῦ Ὀδοιπορικοῦ, θέλομεν πεισθῆ ὅτι δὲν ὑπάρχουν δυσκολίαι ἵνα ἡ πόλις περὶ ἧς ἡ ἀμφισβήτησις ταῦτισθῆ πρὸς τὴν Ἄρταν. Κατὰ πρῶτον, ἰδοὺ πῶς ἔχει τὸ χωρίον τοῦτο ἐν τῇ ἀρίστῃ κατὰ λέξιν μεταφράσει τῆς ἐκδόσεως Asher¹, μὲ τὴν ὁποίαν ἄλλως εἶναι σύμφωνοι πᾶσαι αἱ ἄλλαι ἐκδόσεις, ἀπὸ τὴν γενομένην παρὰ τῶν Baratier², Constantin l'Empereur³ καὶ Quia Mantain⁴ μέχρι τῶν σχετικῶς προσφάτων τοῦ Adler⁵ καὶ τοῦ Llubera⁶. «Ἐκεῖθεν (δηλ. ἐκ Κερκύρας), ὑπάρχει ταξίδιον δύο ἡμερῶν μέχρι τῆς χώρας τῆς Λάρτας, ὅπου ἄρχονται αἱ κτήσεις τοῦ Μανουήλ, ἡγεμόνος τῶν Ἑλλήνων. Εἶναι φρούριον περιλαμβάνον μέχρις ἑκατὸν Ἰουδαίων, ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ὁποίων εὐρίσκονται οἱ ῥαββῖνοι Σελαχία καὶ Ἡρακλῆς. Ἐκεῖθεν (δηλ. ἐκ Λάρτας) χρειάζεται κανεὶς δύο ἡμέρας μέχρι τοῦ Ἀφίλου (πρόκειται ἀναμφιβόλως περὶ τῆς πόλεως Ἀχελώου), φρούριον εἰς τὸ ὁποῖον εὐρίσκονται περίπου τριάκοντα Ἰουδαῖοι, ἔχοντες ἐπὶ κεφαλῆς των τὸν ῥαββῖνον Σαββαταῖ. Ἐκεῖθεν (δηλ. ἐξ Ἀχελώου) χρειάζεται ἡμίσειαν ἡμέραν μέχρις Ἀνατολικοῦ, τὸ ὁποῖον κεῖται ἐπὶ «βραχίονος θαλάσσης». Ἐντὸς μιᾶς ἡμέρας μεταβαίνει ἐκεῖθεν εἰς Πάτρας».

¹) A. Asher, The Itinerary of Rabbi Benjamin of Tudela εἰς 3 τόμους. London 1840—1841. Κατὰ τὸν Adler (βλ. κατωτ. σημ.) σ. XII, ἡ ἐκδοσις τοῦ Asher εἶναι ἡ ἀρίστη τῶν ἐκδόσεων τοῦ Ὀδοιπορικοῦ.

²) F. P. Baratier, Voyages de Rabbi Benjamin, fils de Jona de Tudèle, Amsterdam 1734 τ. I, 37.

³) Itinerarium D. Benjaminii cum versione et notis Constantini l'Empereur. Leyden 1633.

⁴) Itinerarium Benjaminii Tudelensis . . . ex hebraico latinum factum, Bened. Aria Montano interprete. Anvers 1575.

⁵) Marcus Nathan Adler, The itinerary of Benjamin of Tudela. Critical text, translation and Commentary, London 1907. βλ. ἰδίως σ. 10.

⁶) Ignacio Gonzalez, Llubera, Viages de Benjamin de Tudela, 1160—1173. Madrid 1918 σ. 59—60.

Ὡς ἐννοεῖ τις εὐκόλως ἐξ ἀπλῆς ἀναγνώσεως τοῦ κειμένου τούτου δὲν πρόκειται περὶ ταξιδίου ἐξ Ἄρτης εἰς Αἰτωλικὸν ἐπιχειρηθέντος εἰς διάστημα ἡμισείας ἡμέρας, ἀλλὰ περὶ ταξιδίου ἐξ Ἀχελώου εἰς Αἰτωλικόν, εἶναι δὲ λογικώτατον ἢ μεταξὺ τῶν δύο τούτων σημείων ἀπόστασις νὰ δύναται νὰ διανυθῆ ἐντὸς ἡμισείας ἡμέρας. Κατόπιν τῆς παρατηρήσεως ταύτης θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἀναπαραστήσωμεν, συμφώνως πρὸς τὸ κείμενον, τὸ δρομολόγιον τοῦ Ἰσπανοῦ περιηγητοῦ ὡς ἐξῆς: Ὁ ραββῖνος καταλείπει τὴν Κέρκυραν καὶ ἐντὸς δύο ἡμερῶν διαπλέει τὴν θάλασσαν μέχρι τοῦ λιμένος τῆς Σαλαγαράς πιθανῶς ἐπινείου τῆς «χώρας τῆς Ἄρτας» κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην¹. Ἀναμφιβόλως δύο ἡμερονύκτια—48 ὥραι—εἶναι, νομίζομεν, ἀρκετὰ ἵνα ἰστιοφόρον δυνηθῆ νὰ διαπλεύσῃ ἔστω καὶ μὲ μετρίως εὐνοϊκὸν ἄνεμον τὸν ἀπὸ Κερκύρας μέχρι τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ὁμοῦ τοῦ Ἀμβρακικοῦ διάστημα. Τοῦναντίον, δύο ὁλόκληρα ἡμερονύκτια διὰ νὰ μεταβῆ κανεὶς ἐκ Κερκύρας εἰς Λευκάδα εἶναι ὁμολογουμένως πολὺ.

Ἄς παρακολουθήσωμεν τὸν ἡμέτερον περιηγητὴν ἐγκαταλείποντα τὴν Ἄρταν. Κατὰ τὸ κείμενον, μετέβη ἐντὸς δύο ἡμερῶν εἰς τὴν μικρὰν ἀκαρνανικὴν πόλιν Ἀχελῶον, τῆς ὁποίας βραδύτερον ὁ ἐπίσκοπος ὑπόκειται, κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Δεσποτάτου, εἰς τὸν μητροπολίτην Ναυπάκτου. Ἡ πόλις αὕτη δὲν πρέπει κατ' οὐδένα λόγον νὰ ταυτισθῆ πρὸς τὸ Αἰτωλικόν, ὡς τοῦτο κάμνει, προφανῶς ἐκ παραδρομῆς, ὁ κ. Ἀνδρεάδης, διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον ὅτι πρόκειται περὶ πόλεων διαφόρων ἐκ τῶν ὁποίων ἢ μὲν πρώτη ἔκειτο κάπου πλησίον τοῦ φερωνύμου ποταμοῦ, ἢ δὲ δευτέρα Αἰτωλικὸν μὲν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, Ἀνατολικὸν δὲ κατὰ τὸν μεσαίωνα καλουμένη κεῖται πολὺ μακρὰν τοῦ Ἀχελώου καὶ ἐν τῇ Αἰτωλίᾳ. Ἄλλως τε, εἰς τὸ κείμενον αἱ δύο πόλεις ἀναφέρονται διακεκριμένως, ἔκειντο δέ, λεγεί ὁ Βενιαμίν, εἰς ἀπόστασιν ἡμισείας ἡμέρας ἢ μία ἀπὸ τῆς ἄλλης· εἰδικῶς περὶ τοῦ Αἰτωλικοῦ ἀναφέρει τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς πόλεως ταύτης ὅτι «κεῖται ἐπὶ βραχίονος θαλάσσης».

Συμφώνως λοιπὸν πρὸς μίαν τοιαύτην ἀνάγκην τοῦ κειμένου νομίζομεν ὅτι πρέπει εἰς τὴν προφανῶς παρεφθαρμένην λέξιν τοῦ χωρίου νὰ ἀναγνωρίσωμεν τὸ ὄνομα τῆς Ἄρτας. Τοῦτο πράττουσιν ὁμοίως, χωρὶς νὰ παρέχουν καμμίαν σχετικὴν δικαιολογίαν, καὶ οἱ τελευταῖοι χρονολογικῶς ἐκδύται τοῦ Ὀδοιπορικοῦ Adler καὶ Llubera. Πράγματι, διὰ νὰ μεταβῆ κανεὶς κατὰ τὸν 12ον αἰ. ἀπὸ τὴν Ἄρταν εἰς τὸν Ἀχελῶον εἴτε διὰ ξηρᾶς, διερχόμενος τὸ Μακρυνόρος, εἴτε διὰ θαλάσσης ἀποδιβαζόμενος

¹) Πρὸβλ. βίον Ὁσίας Θεοδώρας, παρὰ Migne, Patrol. gr. CXXVII. σ. 904.

εἰς σημείον τι τῆς ἀκαρνανικῆς ἀκτῆς, θὰ εἶχεν ἀνάγκην πολλοῦ χρόνου. Ἐν τούτοις, τὰ δύο ἡμερονύκτια περὶ τῶν ὁποίων ὁμιλεῖ τὸ Ὀδοιπορικόν, εἶναι διάστημα πλεόν ἢ ἀρκετόν, λαμβανομένων ὑπ' ὄψει βεβαίως τῶν δυσκολιῶν τὰς ὁποίας παρουσίαζεν ἡ συγκοινωνία τῶν μερῶν τούτων κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα. Τοῦναντίον, νομίζομεν, οὐδέποτε θὰ ἐχρειάζετο κανεὶς δύο ἡμερονύκτια διὰ νὰ μεταβῇ ἐκ τῆς ἀπέναντι τῆς Ἀκαρνανίας πόλεως Λευκάδος εἰς τὴν πόλιν Ἀχελῶν παρὰ τὸν ὁμώνυμον ποταμόν. Τὸ σχετικὸν λοιπὸν χωρίον τοῦ Ὀδοιπορικοῦ δὲν περιέχει πλεόν καμμίαν δυσκολίαν πραγματικῆς ἐρμηνείας, δοθέντος ὅτι ἐκ μὲν τῆς Ἄρτης εἶναι λογικόν· χρειάζεται κανεὶς μέχρι τοῦ Ἀχελῶου δύο ἡμέρας, ἐκεῖθεν δὲ μέχρι τοῦ Αἰτωλικοῦ μόνον ἡμίσειαν ἡμέραν.

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟΝ ΝΕΟΛΟΓΩΝ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΓΛΙΤΣΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΟΛΟΓΟΣ ΠΕΡΙΟΔΟΣ